

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 330.111.4:001

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

*Г. М. Пилипенко, д. е. н., професор, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
PilipenkoA@ntu.org.ua,*

*Н. Є. Федорова, викладач, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний
університет», sandetskaya777@ukr.net,*

*О. В. Казимиренко, асистент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
av.kazimir@gmail.com*

У статті розглядається соціально-економічний розвиток суспільства як складна та багатогранна категорія, що охоплює процеси економічного зростання, еволюції та революції, прогресу і регресу. На основі синергетичного підходу до дослідження складних відкритих систем встановлено механізм просування суспільства до більш високої стадії розвитку, а також показано форми, в яких він відбувається в економічних системах.

Ключові слова: економічний розвиток суспільства, економічне зростання, прогрес, регрес, еволюція, революція, критерії прогресивного соціально-економічного розвитку.

Постановка проблеми. Проблеми соціально-економічного розвитку суспільства не втрачають своєї актуальності протягом довготривалого часу еволюції соціально-політичної думки. Спочатку це були ідеї про прогрес, які відстоювали Вольтер, А. Тюрго, А. Сміт, Кондорсе, Дж. С. Мілль. У подальшому роздуми про прогрес набули більш широкого змісту, розповсюдившись на сферу суспільних відносин, що відображали не тільки поступальний рух суспільства, але й інші форми його функціонування та еволюції.

Ф. Гегель, К. Маркс, Ф. Енгельс, Г. Спенсер, О. Конт увійшли в історію як фундатори ідеї розвитку суспільства, яке рухається до свого кращого стану через боротьбу внутрішніх суперечностей.

Розвиток суспільства наприкінці ХХ ст. з усією очевидністю продемонстрував, що прогрес, який з таким пафосом возвеличували Вольтер, Тюрго і Кондорсе, призвів до таких екологічних, соціальних, політичних, моральних та демографічних наслідків, що багато хто з дослідників взагалі засумнівався в самій його можливості для людства. Виникла необхідність більш глибокого дослідження як сутності самого прогресу, так і його взаємодії з суспільним розвитком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній економічній літературі проблема економічного розвитку завжди перебувала у центрі уваги дослідників, од-

нак, найбільшої актуальності досягла в останні десятиріччя, що пов'язано з проблемами виходу економіки України із затяжної трансформаційної кризи.

Довготривалий час зосереджуючи увагу виключно на факторах економічного зростання, науковці невдовзі переконалися, що за їх допомогою неможливо забезпечити кращі умови для розвитку суспільства та окремої людини. Важливого значення стали набувати питання соціального та інституціонального змісту, які необхідно було вирішувати у контексті переходу України до більш високого рівня розвитку. Серед досліджень даної спрямованості заслуговують на увагу роботи таких вчених, як А. Філіпенко, Єрохін, Н. Литвиненко тощо [1–4]. У роботах цих авторів здійснюється спроба з'ясувати сутність поняття розвиток та виокремити його головні чинники. Як показує практика, наближення до встановлення сутності даної категорії породжує нові суперечності, що вимагає подальших досліджень.

Виявляється, що розвиток є настільки складною та багатогранною категорією, що її дослідження в координатах діалектичного підходу не може охопити всю множину багатовекторності руху системи. Тому на передній план виходить необхідність пошуку такого методологічного підходу, який би дозволив врахувати поліваріантність суспільних змін.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є визначення методологічного підходу до дослідження соціально-економічного розвитку суспільства та діагностика його прогностичних можливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи підходи, які застосовувались до дослідження проблем розвитку, приходимо висновку, що всі вони базувалися на різних методологічних підходах і, відповідно, мали результатом доволі різні розуміння як сутності, так і змісту даного процесу.

Класична політична економія застосовує статичний підхід, в якому економіка постає як замкнута система, що має внутрішні механізми функціонування, схожі на принципи картезіанської механіки. Марксизм на основі філософії Гегеля формує метод діалектичного матеріалізму й утворює саму ідею руху економічної системи у часі. Однак така система розглядається все ще як замкнута і така, що має величезні внутрішні резерви до якісної зміни. Тому в марксистській теорії утверджується лінійність, односпрямованість розвитку.

Неокласика не надто переймається проблемами розвитку, а зосереджується на його кількісних параметрах, віддаючи перевагу дослідженню процесів економічного зростання. У цьому контексті розглядають розвиток і представники кейнсіанства. Інституціональна теорія розширює детермінанти останнього і починає розглядати економіку як складну та відкриту систему, яка відчуває на собі вплив культурної, правової, політичної та інших суспільних сфер.

Інституціональний підхід значно розширює наші уявлення про фактори розвитку, однак не дає відповіді відносно механізму руху. Дослідники зосереджуються на вивченні закономірностей змін інституціонального характеру, не розглядаючи при цьому джерела розвитку всіх систем і підсистем суспільства.

Як вважається, результати наукового пошуку в даній царині досліджень можуть бути більш значимими, якщо застосувати до аналізу загальнонаукову синергетичну парадигму та поєднати її ключові підходи з відомими принципами діалектики та інституціональним поглядом на зміни економіч-

ної системи, які відбуваються під впливом зовнішнього середовища.

Звернемо увагу на той факт, що найчастіше економічний розвиток ототожнюється з економічним зростанням – процесом, у ході якого відбувається кількісне збільшення вироблених у національній економіці товарів і послуг, індикатором чого слугує зростання макроекономічних показників – ВВП, ВНД, НД, у тому числі й на душу населення. Такий підхід бере початок з класичних теорій XVIII – поч. XIX ст., тобто періоду, коли вчені прагнули дослідити економічні механізми, за рахунок яких відбувається зростання багатства нації. При цьому багатьма дослідниками увага акцентувалася не просто на кількісному нарощуванні останнього, а на його використанні з метою поліпшення матеріального становища населення.

Так, А. Сміт говорить про необхідність забезпечення «усіх нужд і зручностей життя», Д. Рікардо прагне пізнати закони справедливого розподілу багатства, а Дж. С. Мілль намагається пов'язати зростання матеріального багатства, що є метою розвитку бідних країн, з удосконаленням його розподілу за умови досягнення ними більш високого рівня добробуту. З другої половини XIX ст., і особливо в марксизмі, мета справедливого розподілу набуває вирішального значення для забезпечення цілей розвитку – Маркс прямо говорить про перехід суспільства до кращого стану, в якому експлуатація праці капіталом буде знищена, встановиться справедливість, а людство отримає засоби для свого всебічного розвитку.

Квінтесенцією поглядів на розвиток як процес, у ході якого відбувається справедливий перерозподіл створеного багатства, стала концепція Г. Мюрдаля, який висунув неспростовні докази того, що зростання, яке не супроводжується покращенням становища більшості населення, не може розглядатися як розвиток з великої літери, тому що воно залишає по той бік переважну частину населення [5, с. 74–75].

Отже, як свідчить історія економічної думки, видатні мислителі минулого, ведучи мову про розвиток хоча й пов'язували його із зростанням матеріального багатства, однак розповсюджували сферу перебігу дано-

го процесу далеко за межі власне виробництва, вважаючи кінцевою метою розвитку не тільки збільшення у кількісному відношенні виробленої продукції, але й підвищення рівня життя всього населення та подолання бідності. У цьому зв'язку не зовсім зрозумілими виглядають деякі сучасні підходи, в яких економічний розвиток зводиться тільки до економічного зростання. З метою більш чіткого розмежування категорій «економічний розвиток» та «економічне зростання» необхідно здійснити їх порівняння у площині дослідження економіки як відкритої, складної системи, що здатна до самоорганізації.

Висхідним у нашому аналізі буде визначення економічного зростання, яке сформував С. Кузнець. У ньому вчений досить чітко окреслив межі даного процесу, стверджуючи, що «Ми визначаємо економічне зростання країн як стійке збільшення продукту на одну людину або на одного працівника» [6, с.38]. Тобто, мова йде виключно про сферу виробництва та її здатність «постійно збільшувати обсяги благ, призначених для задоволення людських потреб» [7, с.23].

Співвідносячи означені ключові характеристики економічного зростання з тими, що охоплюють розвиток, приходимо висновку про їх нетотожність як за широтою охопту, так і за змістом. Перш за все, слід звернути увагу на той факт, що потреби представника сучасного суспільства виходять далеко за межі тих, які можуть бути забезпечені безпосередньо виробництвом і, відповідно, оцінені на основі ВВП. Довготривала робота дослідників у царині проблем соціально-економічного розвитку дозволила сформувати доктрину, згідно з якою розвиток пов'язується як з матеріальним добробутом, так і відображає якісні зміни в життєдіяльності людини, ступінь її свободи, стан соціального самопочуття та власної безпеки, цілісності особистості, рівня її індивідуалізації та політичної активності.

Сучасна доктрина розвитку містить п'ять складових, які співвідносяться з його цілями, а саме:

- пріоритет «соціального розвитку» з цілями, які розширюють можливості освіти та охорони здоров'я;
- економічне зростання, яке генерує

ресурси для людського розвитку в його чисельних проявах;

- політичні та соціальні реформи для демократичного управління, які забезпечують права людини, так щоб люди могли жити вільно і з гідністю, з більшим колективним управлінням, участю та автономією;

- турбота про всіх осіб, справедливість в трьох вищезгаданих позиціях, та, особливо, стосовно принижених і бідних, а також тих, чий інтереси часто нехтуються державною політикою, усунення дискримінації щодо жінок;

- політичні та інституціональні реформи, які створюють більш сприятливе економічне середовище для бідних країн у їх доступі до світових ринків, технологій та інформації [8].

Цілком зрозуміло, що за рахунок зростання виробництва матеріальних і нематеріальних благ не можна повністю досягти цілей розвитку. Такі потреби людини, як безпека, причетність до чогось більшого, ніж ти сам, самоповага, самореалізація, задовольняються не в економічній, а в соціальній, політичній, культурній, екологічній та інших сферах суспільства. Отже, зростання як процес, що протікає в межах економічної сфери, не охоплює складові розвитку, детерміновані полісистемністю суспільства, а значить, є категорією значно вужчою за змістом, ніж розвиток.

Однак, при цьому слід мати на увазі, що ці дві категорії взаємопов'язані та взаємозалежні. По-перше, можливості для вирівнювання нерівності у доходах, забезпечення доступу якомога більшої кількості людей до освіти та охорони здоров'я, реалізації принципів рівності та справедливості як ключових цілей розвитку, знаходяться у залежності від досягнутого рівня ВВП. По-друге, економічна політика держави набуває більшої соціалізації і тим самим сприяє досягненню цілей розвитку за умови демократичного управління та активної участі громадян у політичному житті країни.

Ці політичні передумови соціально-економічного розвитку виникають, як не парадоксально, на основі досягнення більш високого рівня матеріального добробуту, який, власне, і дозволяє людині задовольняти потреби більш високого рівня. Так, згідно

досліджень А. Маслоу та К. Альдерфера, впевненість у своїх силах, самоповага, почуття власної необхідності для інших людей і суспільства в цілому, вибудовуються тільки над рівнем базових потреб і стають невід'ємною передумовою для становлення особистості, а також різних проявів її політичної та соціальної активності [9]. Остання у демократичних суспільствах є однією із рушійних сил розвитку, оскільки розширює можливості вибору [10].

У силу вищезазначеного економічне зростання слід вважати необхідною умовою розвитку, економічним потенціалом забезпечення його цілей. Перебуваючи у такому зв'язку дані процеси відзначаються взаємовпливовістю, оскільки потенціал зростання створюється, у тому числі, й за рахунок факторів розвитку. Якщо звернутися до класичного визначення даної категорії Й. Шумпетером, в якому вчений вперше вказав на відмінності між зростанням і власне розвитком, то в ньому останній визначався як позитивні якісні зміни, які економіка сама здатна породжувати без зовнішнього впливу, тобто зміни у новаціях виробництва та продукції, послугах, управлінні, інститутах.

Й. Шумпетер чітко вказує, що «звичайне зростання економіки, яке не знаходить прояву в збільшенні населення й багатства, не розглядається як процес розвитку, так як воно не породжує нові у якісному відношенні явища, а всього-навсього дає поштовх процесам їхнього пристосування, подібно до того, як це відбувається при зміні природних показників» [11, с.129]. Іншими словами, мова йде про притаманність розвитку виключно якісних змін, що зумовлюються інноваціями.

За такою логікою отримуємо тезу, що для економічного зростання характерні зміни кількісного характеру, а для соціально-економічного розвитку – якісного. Однак, звертаючись до теорій довгострокового економічного зростання, теоретичні засади яких були створені Є. Домаром, Р. Харродом, та Д. Солоу, знаходимо, що технічний прогрес, що супроводжується зростанням кваліфікації робочої сили (тобто якісні зміни ресурсів) розглядаються вченими у ролі все ж таки чинників економічного зростання, а не розвитку. Зазвичай, такий тип зростання

економісти називають інтенсивним на противагу екстенсивному, яке досягається за рахунок кількісного нарощування ресурсів на незмінній техніко-технологічній основі. З цього приводу виникає ще одна проблема ідентифікації власне розвитку – якщо економіка нарощує виробництво інтенсивними факторами, то цей процес чомусь також термінологічно виокремлюється як зростання.

Зняття даної термінологічної плутанини, а також більш глибоке розуміння процесів, характерних для розвитку, можливе за умови переходу на засади міждисциплінарних методологічних принципів дослідження, які дозволяють прослідкувати об'єктивний взаємозв'язок, взаємопроникнення та взаємний вплив одне на одне різних сфер суспільного організму. Одним із таких підходів є розгляд соціальних утворень як складних систем, здатних до самоорганізації. Згідно принципів синергетики, рівноважні системи неспроможні до самоорганізації, оскільки придушують відхилення від свого стаціонарного стану. Натомість розвиток і самоорганізація передбачають якісне його оновлення. Відповідно, інновації як фактор зовнішнього впливу на економічну систему, виводять її із стану стаціонарної рівноваги, породжуючи зміни техніко-економічного характеру, циклічні коливання, нові форми взаємодії між суб'єктами господарювання. У ході цих процесів економічна система якісно оновлюється, в ній народжуються нові структури, у тому числі й інституціонального характеру, змінюються внутрішні зв'язки, цілі, внаслідок чого система виходить на новий щабель розвитку.

Розглядаючи під таким кутом зору взаємозв'язок розвитку і зростання в його інтенсивній формі, приходимо розуміння, що матеріальні та фінансові можливості здійснення інновацій створюються у сфері виробництва і за рахунок чинників економічного зростання. У подальшому інновації, виступаючи вже у якості фактора розвитку, змінюють характер функціонування економічної системи, виводять її із стану рівноваги і сприяють виходу процесу розвитку економічної системи на новий виток руху. У свою чергу новітні технології, більш висока кваліфікація робочої сили, зростаюча соці-

альна та політична активність громадян (ключові характеристики економічного розвитку) створюють необхідні передумови для різкого збільшення обсягів виробництва, тобто економічного зростання, яке, однак, відбувається вже на якісно новій основі. Тому зростання випуску продукції в національній економіці, яке досягається за рахунок інноваційних факторів, пов'язане скоріше не з процесами зростання, а з факторами розвитку.

Окрім того, важливо зазначити, що зростання може супроводжуватися як розвитком, так і відбуватися без нього у випадках екстенсивного розширення виробництва. Тобто тоді, коли обсяг продукції зростає на незмінній техніко-технологічній основі, а економічна система перебуває у стані відносної рівноваги і не змінює своєї структури. За таких умов у суспільній системі не виникає якісних змін, що стосуються виробництва, соціально-економічних відносин, інституціонального середовища. Відповідно, обсяг створеної продукції збільшується, однак при цьому становище людей не покращується і цілі розвитку не досягаються.

Як слушно зазначає А. С. Філіпенко: «Економічне зростання – це просте збільшення реального ВВП, органічна складова економічного розвитку... Економічне зростання – це кількісний економічний розвиток, а економічний розвиток – це якісне економічне зростання [1, с.82].

Таким чином, економічне зростання можна розглядати як складову економічного розвитку, як його матеріальну основу. Незважаючи на те, що економічне зростання та економічний розвиток тісно взаємопов'язані, економічне зростання може відбуватися і за умов відсутності соціально-економічного розвитку, у той час як соціально-економічний розвиток без зростання (яке є його матеріальною основою) неможливий.

Окрім ототожнення соціально-економічного розвитку із зростанням, досить часто в науковій літературі зустрічається його визначення як еволюції.

Так, в працях деяких вчених соціально-економічний розвиток розглядається як фаза еволюції цивілізації. Згідно філософських енциклопедичних видань «еволюція

(від лат. *evolutio* – «розгортання») – це незворотні зміни, що протікають в живій і неживій природі, а також в соціальних системах. Еволюція може вести до ускладнення, диференціації, підвищення рівня організації системи (прогресивна еволюція, прогрес) або ж, навпаки, до зниження цього рівня (регрес); можлива також еволюція при збереженні загального рівня або висоти організації. У вузькому сенсі поняття еволюції охоплює лише поступові кількісні зміни, у протиставленні до якісних зрушень, тобто революції. У реальних процесах розвитку революція і еволюція (у вузькому сенсі «плавне накопичення змін») слугують в рівній мірі необхідними компонентами і утворюють суперечливу єдність» [12, с. 35].

Базуючись на подібних визначеннях, економісти доволі часто пов'язують еволюцію як форму розвитку з лише поступовими кількісними змінами, при цьому ще й у протиставленні до якісних зрушень, тобто революції. Однак, ведучи мову про розвиток і ототожнюючи його з еволюцією, як не парадоксально, розглядають здебільшого його революційну форму і, відповідно, не кількісні, а якісні зміни. Вочевидь має місце плутанина: якщо розвиток – це еволюція (поступові кількісні зміни), то чому одночасно він відображає і процес революції (якісні зміни)?

Ми вважаємо, що під еволюцією слід розуміти поступальні повільні плавні кількісні та якісні зміни на відміну від революції – стрибкоподібних швидких якісних змін, а процес розвитку тлумачити як єдність еволюції та революції. Дана теза вибудовується на основі використання в дослідженні діалектичного закону переходу кількісних змін в якісні, а також принципів синергетики щодо структурування системи внаслідок вирішення як її внутрішніх суперечностей, так здійснення даного процесу під впливом зовнішнього середовища.

Зауважимо, що розглядаючи розвиток як еволюцію дослідники порушують причинно-наслідковий зв'язок, який знаходиться в основі даного процесу. Упускається ключовий параметр розвитку – єдність процесів еволюції і революції. За своєю суттю еволюція – це більш або менш повільні, поступові, кількісні зміни, які накопичуються і

плавно переходять в якісні. Важливим у розумінні еволюції є акцент на неперервності процесу змін, їх поступовості та плавності. Тому тлумачити еволюцію як процес виключно кількісних змін на противагу революції, яка відображає якісні зміни, неправомірно. І для еволюції, і для революції характерні якісні зміни. Різниця між цими двома формами розвитку полягає в тому, що за еволюційної форми якісні зміни характеризуються повільністю та плавністю перебігу в часі. Вони накопичуються поступово і не викликають змін структури системи та її внутрішніх зв'язків – протягом еволюції система має власні резерви до адаптації та реалізує їх.

Накопичення малопомітних поступових кількісних і якісних змін через певний час неминує призводити до нарощування в системі ентропії, оскільки зародження і розгортання суперечностей між старим і новим знижує її здатність до адаптації. Тоді суперечність між старим і новим загострюється, а при досягненні параметрами системи і середовища біфуркаційних значень нестійкість стає максимальною. За таких умов навіть малі флуктуації приводять систему до катастрофи – стрибка, у ході якого наступає момент сутнісної, корінної якісної зміни систем. Так розпочинається перехід від еволюції до революції. На цій фазі розвиток набуває непередбачуваного характеру, оскільки він викликається не тільки внутрішніми флуктуаціями, але й зовнішніми збуреннями.

Таким чином, ототожнювати розвиток суспільства з еволюцією означає ігнорувати його революційну стадію і зводити даний процес тільки до повільних і плавних змін, що суперечить дійсності. Розвиток відбувається шляхом чергування безперервності та перервності, відображає взаємопереходи кількісних і якісних характеристик системи. Дійсно, в ході еволюції створюються необхідні умови для появи в системі принципово нових елементів, взаємозв'язків і зміни її структури. Все це порушує поступовість розвитку, провокує стрибок – система формує нову структуру, яка дозволяє їй адаптуватися до нових умов оточуючого середовища. Внаслідок цього система знову виходить на шлях плавних змін. У силу цього

еволюція і революція є необхідними моментами розвитку, його формами: еволюція го-тує розвиток, а революція завершує еволюцію.

Встановлення співвідношення між економічним зростанням, еволюцією та революцією як характеристиками процесу соціально-економічного розвитку суспільства є неповним без виявлення його взаємозв'язку з прогресом. Як свідчить аналіз наукової літератури, економісти-теоретики майже не звертаються до даної проблеми, апіорі вважаючи, що розвиток є водночас і прогресом. Так, за багатьма найбільш розповсюдженими визначеннями, розвиток – це «суспільно-історичний прогрес людства через технологічні революції (якісні стрибки у розвитку суспільно-продуктивної сили праці людини, способів її взаємодії з природою)... Розвиток – це загальноцивілізаційний прогрес як процес розвитку людської особистості, реалізації її сил та можливостей» [13, с. 37–40]; «особливий тип руху, що характеризує прогресивний характер взаємодії речей [3, с.35] тощо.

Отже, у даних визначеннях абсолютизується тільки одна сторона руху системи, яка у філософській довідковій літературі визначається як «тип, напрям розвитку, що характеризується переходом від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого» [12., с.499]. Подібне розуміння утворює уявлення про лінійність, односпрямованість розвитку. Однак, як показано фундаторами синергетичного підходу, більшість процесів реального світу є нелінійними. Тому розвиток – це процес немотонний. Він містить як прогресивні аттрактори, так і аттрактори деградації. Останні можуть у подальшому змінитися прогресом, а можуть привести систему до краху й руйнації. Відповідно, розвиток може відбуватися і в оберненому напрямку – через регрес (з латин. *regressus* – повернення, рух назад), у ході якого відбувається перехід від вищого до нижчого, повернення до таких форм і структур, які вже віджили себе.

Розуміння нелінійності, багатоваріантності розвитку дозволяє значно розширити наші уявлення про сутність прогресу, які були сформовані на основі діалектичного розуміння цього феномену. Як відомо, у

діалектиці прогресивний характер розвитку обґрунтовується на основі закону заперечення заперечення, згідно якого одне явище перетворюється на інше за одночасного переходу першого в положення підпорядкованого і перетвореного елемента у складі другого. Вважається, що завдяки цьому розкривається простір для подальшого розвитку і забезпечується зв'язок з утриманням всієї позитивної суті шаблів, які вже пройдено. Тобто, формується зв'язок нового зі старим, свого роду повторюваність на вищій стадії розвитку певних властивостей ряду нижчих стадій. Досить красномовно з цього приводу висловився Ф. Енгельс в «Діалектиці природи»: «Прогрес всякої матеріальної форми є одночасно і регресом, оскільки він закріплює односторонній розвиток і виключає можливість розвитку в багатьох інших напрямках».

Очевидно, що схема прогрес-регрес, застосована до розвитку суспільства, відображає його лінійність і безальтернативність – проходження суспільства через певні послідовні стадії в минулому, теперішньому і майбутньому, причому стадії, що наступають пізніше, переважають, тобто є більш цінними за попередні, оскільки втілюють в собі у знятому вигляді всі позитивні моменти руху. Виключенням у такому ланцюгу моментів підйому є стадії відставання і регресу, що іноді зустрічаються, однак, «можуть відбуватися як в рамках загального прогресивного розвитку системи, так і при наростанні регресивних змін системи в цілому окремі її складові можуть зберігати прогресивний напрямок розвитку» [12, с.537].

На відміну від такого бачення розвитку, синергетика кардинально розриває у часі моменти прогресу і регресу. Регрес – це розвиток в оберненому напрямку. Він має місце тоді, коли внаслідок загострення внутрішніх суперечностей або впливу на систему зовнішніх факторів із оточуючого її середовища (флуктуацій), система відчуває нестійкість і відхиляється від стану рівноваги, однак, для виживання обирає такий шлях розвитку, для якого є характерним перехід від більш складних форм до більш простих та менш досконалих. Прикладом такого процесу може слугувати перехід у періоди

криз від розвинутих товарно-грошових форм до більш примітивних – натуралізації виробництва, бартеру, згортання сфер застосування кредитних операцій тощо. За таких умов у системі зменшується набір рис для неї функцій, розпадаються існуючі раніше структури, зменшується число підсистем, елементів і зв'язків, що забезпечують існування, стійкість та життєдіяльність даної системи.

Розмежовуючи прогрес і регрес як можливі шляхи, траєкторії розвитку, які обирає система під впливом флуктуацій в точках біфуркації, синергетика акцентує увагу тільки на зміні її якісних параметрів чи то в бік ускладнення, чи то в бік спрощення.

За підходу, що ґрунтується на розгляді суспільного прогресу як факту удосконалення й ускладнення системи, виявляється незрозумілим, чи є будь-яке ускладнення кращим за попереднє. Методологічно поєднуючи лінійні та нелінійні уявлення про спрямованість розвитку, синергетика відходить від оціночного розуміння останнього. Однак, вся історія розвитку ідей про прогрес ґрунтується саме на порівняльній оцінці історичних періодів, критерієм яких є їхній розгляд саме за ступенем віддаленості від ідеалу. Останній поєднував у собі в кожен конкретний період часу доволі різні уявлення відносно того, що є кращим для суспільства і людини.

І якщо ми сьогодні здійсимо спробу привести всі існуючі критерії прогресу до якогось універсального, то вона виявиться важкою для реалізації. Можна, наприклад, порівнювати епохи первісного господарства і сучасного виробництва з впевненістю стверджувати про прогрес продуктивних сил. Однак, якщо перенести це питання у площину наслідків такого прогресу для суспільства – екологічних, соціальних, духовних тощо, то відповідь не буде вже такою однозначною.

Дані логічні докази можуть бути підтверджені емпірично – з прогресом техніки загострюються суперечності між економікою та екологією, перехід до більш високих технологічних режимів використання засобів виробництва супроводжується обмеженням психофізіологічних можливостей лю-

дини їх ефективно використовувати, внаслідок чого зростає стресовість і нервово-психічний травматизм, має місце надлив психоневрологічних станів працівників, що не покращує показники здоров'я нації. Зростання уречевленого багатства суспільства як результат підвищення продуктивності праці у виробництві провокує психологічний тиск на потенційних покупців і утворює консюмеризм у самих негативних формах свого прояву. Перелік негативних наслідків прогресу можна продовжити. З огляду на ці обставини виникає цілком справедливе питання: а чи існує насправді прогрес, якщо його розуміти як покращення (системне ускладнення) попередніх станів розвитку суспільства? Відповідь буде неоднозначна.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, приходимо висновку, що соціально-економічний розвиток суспільства є як складною та багатогранною категорією, яка охоплює процеси економічного зростання, еволюції та революції, прогресу і регресу. Відповідно, ведучи мову про механізм просування суспільства до більш високої стадії розвитку, ми зустрічаємося зі складнощами методологічного характеру, які не дозволяють однозначно тлумачити розвиток як невпинний прогрес суспільства.

Більш правомірним, на нашу думку, буде розуміти прогрес як категорію, що має декілька змістів. По-перше, як об'єктивне явище, сутність якого полягає в набутті системою нових якостей, які ускладнюють її елементи та зв'язки, роблять більш стійкою по відношенню до флуктуацій, що дозволяє їй обрати аттактор поступального руху вперед, а не деградації. По-друге, як відносне поняття, пов'язане з суб'єктивною оцінкою станів, у які потрапляє суспільство протягом свого історичного розвитку.

Відповідно, виступаючи об'єктивним явищем, прогрес характеризується якісними змінами – зростаючою диференціацією та покращеними здібностями формування та функціонування системи. Як відносне поняття прогрес відображає як кількісні, так і якісні зміни, що характеризують стан системи у порівнянні з іншими її станами з огляду на певні ознаки, які обрано у якості критерію. Постанова питання у такому контексті вказує на певну обмеженість застосування

до дослідження розвитку синергетичної парадигми, оскільки вона залишає поза увагою його оціночний параметр. Саме тому наукові пошуки у вирішенні проблем сучасного етапу соціально-економічного розвитку мають ґрунтуватися на інтегральному методологічному підході, який би поєднував в собі як досягнення синергетики, так і загально-філософських принципів пізнання світу з урахуванням напрацювань сучасної інституціональної теорії.

Література

1. Филипенко А. С. Экономическое развитие: цивилизационный подход / А. С. Филипенко. – М. : Экономика, 2001. – 260 с.
2. Філіпенко, А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації: навч. пос. / А. С. Філіпенко. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Знання України, 2006. – 316 с.
3. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): наукова монографія / С. А. Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – 528 с.
4. Литвиненко Н. І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку України / Н. І. Литвиненко. – Д. : НГУ, 2015. – 310 с.
5. Нуреев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики: учебник для студ. экон. вузов и фак. / Р. М. Нуреев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 640 с.
6. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышления / С. Кузнец // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России. – СПб. : Гумманстика, 2003. – С. 99–122.
7. Кузнец С. Экономический рост наций. Со-вокупный продукт и структура производства / С. Кузнец // Новые книги за рубежом по общественным наукам. – № 7. – 1972. – С. 22–48.
8. Fukuda-Parr, S. Human Development Paradigm: operationalizing Sen's ideas on capabilities / Sakiko Fukuda-Parr // Feminist Economics – 2003. – № 9 (2–3). – P. 301–317.
9. Маслоу, А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – М. : Психология, 2010. – 124 с.
10. Литвиненко Н. І. Свобода: сутність, форми та їх емпіричні виміри / Н. І. Литвиненко // Социальная экономика – № 2–3. – 2013 – С. 75 – 83.
11. Шумпетер, Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер // Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. – М. : Эксмо, 2007. – 864 с.
12. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л. Ф. Ильичева, П. Н. Федосеева и др. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.
13. Гальчинський А. С. Основи економічної теорії: підр. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К. : Вища шк., 1995. – 472 с.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
СИНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ

А. Н. Пилипенко, д. э. н., профессор, ГВУЗ «Национальный горный университет»,

*Н. Е. Федорова, преподаватель, ГВУЗ «Украинский государственный
химико-технологический университет»,*

А. В. Казимиренко, ассистент, ГВУЗ «Национальный горный университет».

В статье рассматривается социально-экономическое развитие общества как сложная и многогранная категория, охватывающая процессы экономического роста, эволюции и революции, прогресса и регресса. На основе синергетического подхода к исследованию сложных открытых систем установлен механизм продвижения общества к более высокой стадии развития, а также показаны формы, в которых он осуществляется в экономических системах.

Ключевые слова: экономическое развитие, экономический рост прогресс, регресс, эволюция, революция, критерии прогрессивного социально-экономического развития.

SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF SOCIETY THROUGH THE PRISM OF
SYNERGETIC PARADIGM

H. M. Pylypenko, D.E., Prof., SHEI «National Mining University»,

N. E. Fedorova, Lecturer, SHEI «Ukrainian State University of Chemical Technology»,

O. V. Kazymyrenko, SHEI «National Mining University».

Socio-economic development of society is dealt with as a complex and multifaceted category, encompassing the processes of economic growth, evolution and revolution, progress and regress. The mechanism for the promotion of society to a higher stage of development is established, as well as forms in which it is implemented in economic systems are showed on the basis of a synergetic approach to the study of complex open systems.

Keywords: economic development, economic growth, progress, regress, evolution, revolution, criteria of progressive social and economic development.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прушківською Е. В. Надійшла до редакції 23.03.17 р.